

AVIn peruspalveluarviointi yleisistä kirjastoista 2023: Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa

Aluehallintoviraston peruspalveluarvioinnin kohde oli kirjastoissa tehtävä lukutaitotyö, ja arvioinnin näkökulmana olivat kirjastot osana kansallisen lukutaitostrategian toimeenpanoa. Kyselyn avulla tehty arviointi kohdistui siihen, miten kansallinen lukutaitostrategia tunnetaan ja miten sitä hyödynnetään lukemisen edistämisen suunnittelussa kirjastoissa, sekä miten kirjastot toteuttavat kirjastolaissa (1492/2016) määriteltyä tavoitetta edistää lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa.

Lukemisen ja kirjallisuuden edistämällä tarkoitetaan kaikille väestöryhmille suunnattuja palveluja, kuten lukupiirejä ja verkkokursseja. Monipuolisella lukutaidolla viitataan erilaisten mediasisältöjen vastaanottamisen ja tuottamisen sekä tieto- ja viestintäteknologian käytön ohjaukseen.

Arvioinnissa selvitettiin myös sitä, miten suunnitelmallista lukutaitotyö on, sekä millaisia lukutaitotyötä tukevia rakenteita, asiakirjoja, tavoitteita ja mittareita kunnissa ja kirjastoissa on.

1 Lukutaitostrategia ja lukutaidon suunnitelmallinen edistäminen kirjastoissa

1.1 Lukutaitostrategian tunnettuus ja lukutaitotyön käsite kirjastoissa

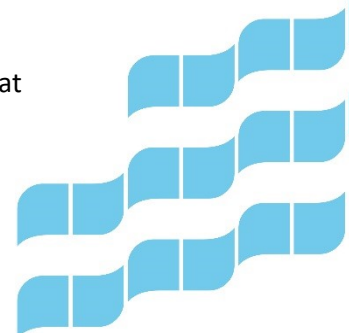
AVIn arvioinnissa todetaan, että vuonna 2021 julkaistu valtakunnallinen lukutaitostrategia 2030 ei ole kaikissa kirjastoissa toimintaa ohjaava asiakirja, vaikka suurimmassa osassa kirjastoja siihen on perehdytty. Kaikissa kirjastoissa ei myöskään ole määritelty, mitä kirjastolakiin perustuva lukutaitotyö on ja mitkä ovat sen tavoitteet ja toivotut vaikutukset. Osin tämän vuoksi kirjastojen on vaikea tuoda esiin osaamistaan ja työtään lukutaitotyön kokonaisuudessa kunnassa.

AVI esittää arvioinnissaan, että lukutaitotyön ja lukutaidon käsitteet tulisi määritellä yhteisesti koko kirjastokentällä. Hajontaa on siinä, nähdäänkö kirjastoissa digitaalinen ja medialukutaito osaksi lain määrittelemää lukutaidon käsitettä. Kirjastoissa on pitkään panostettu mm. lasten ja nuorten lukutaitotyöhön kuten kirjavinkkaukseen ja kirjastonkäytön opetukseen, mutta digitaalinen lukutaito ja laiteopastus on usein jäänyt vähälle huomiolle etenkin resurssi- ja osaamispulan vuoksi.

Tampereen kaupunginkirjastossa lukutaitostrategia on ollut vahvana tukena kirjastotoiminnan painopisteiden valinnassa ja palvelusisältöjen suunnittelussa. Vuonna 2021 tehdyissä strategisissa painopisteissä perinteisemmän lukutaitotyön rinnalle nostettiin juuri digitaalisten ja kriittisen medialukutaidon edistäminen.

1.2 Lukutaitotyön tavoitteet ja toteutuminen

Kirjastojen lukutaitotyötä ohjaavia strategioita tai toimintasuunnitelmia oli arvioinnin mukaan 70%:lla yli 20 000 asukkaan kunnista. Kirjastojen omalle toiminnalleen asettamat tavoitteet toteutuivat suurimmalla osalla vähintäänkin osittain. Vastauksissa tuotiin



kuitenkin esiin, että kirjastojen oli vaikea arvioida tavoitteiden toteutumista, sillä toimenpiteiden vaikuttavuus on vaikeasti arvioitavissa tai mahdollinen lukutaidon koheneminen eriteltävissä juuri kirjaston ansioksi. Tavoitteet voitiin katsoa saavutetuiksi, jos kohderyhmä on tavoitettu ja kirjaston määrittelemät toimenpiteet ovat toteutuneet.

Arvioinnissa todetaan myös, että jos kirjasto ei ole määritellyt lukutaitotyötään, sille on vaikea asettaa tavoitteita. Ja jos tavoitteet ovat kirjaston työsuoritteita, niiden toteutumista on helpompi seurata, mutta ne jäävät kirjastotoiminnan mittareiksi, eivätkä kerro lukutaidon tai lukemisen tavoitteiden toteutumisesta. AVI toteaa, että lukutaidon ja lukemisen kehittymistä voi seurata esimerkiksi pyytämällä opettajien arviota, tai tutustumalla PISA-tuloksiin, kouluterveyskyselyihin ja muihin lukutaidon tasosta ja sen muutoksista kertoviin tutkimuksiin.

Tampereella lukutaitotyön tavoitteet ja toimenpiteet määritellään osana palvelu- ja vuosisuunnitelmien laadintaa, ja ne yhdistetään kaupunkistrategiasta johdettuihin toimenpidekokonaisuuksiin.

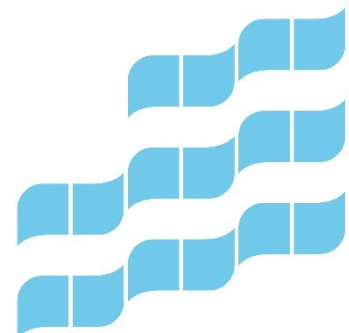
Tampereella isoin rooli lukutaitotyössä on kirjaston ja koulun yhteistyösuunnitelmalla, jossa määritellään kouluille tarjottavat palvelut eri vuosiluokille. Kirjasto tarjoaa kirjavinkkausta 3. luokille osana Taidekaarta, sekä 7., 8. ja 9. luokille. Vuonna 2024 kokonaisuuteen lisättiin kirjavinkkaus myös 5. luokille, jota oli paljon toivottu. Tämän lisäksi kirjastonkäytön ja tiedonhaun opetusta tarjotaan 1. ja 7. ja/tai 8. luokille. Suunnitelmaa päivitetään tarvittaessa vuosittain, ja aina yhteistyössä perusopetuksen kanssa. Yhteistyösuunnitelma ei kuitenkaan ole osa koulujen opetussuunnitelmaa, eikä se näin ole opettajia velvoittava. Kirjaston opetuskäyntien ja kirjavinkkausten osallistumisaste suunnitelman mukaisilla luokka-asteilla on kuitenkin hyvä. Osallistuminen on silti riippuvainen opettajan omasta kiinnostuksesta ja aktiivisuudesta, eikä kirjastopalvelut näin tavoita kaikkia ikäluokkien oppilaita. Perusopetusta palvelee myös kirjasarjalainaus, joka toimittaa kirjat suoraan kouluille.

Kirjastolla on lisäksi omat palvelukokonaisuutensa varhaiskasvatukselle sekä toiselle asteelle.

Kirjastossa vuonna 2023 perustetut uudet aikuisten lukutaitojen, lasten ja nuorten, monikielisten ja mediakasvatuksen tiimit huolehtivat siitä, että monipuolisia lukutaitoja ja lukuharrastusta edistävät toimenpiteet kullekin kohderyhmälle määritellään vuosittain vuosisuunnittelun yhteydessä, ja palveluja kehitetään yhdessä asiakkaiden ja kumppaneiden kanssa. Tiimien tehtävänä on ollut kartoittaa kohderyhmänsä palvelutarvetta, kirjaston palveluiden nykytilaa ja löytää keskeisimmät yhteistyötahot olennaisten kohderyhmien tavoittamiseksi.

Tampereen kaupunginkirjaston OKM-rahoitteisen alueellisen kehittämistehtävän (AKE) puitteissa laaditaan vuosina 2025-2026 koko kehittämiskirjastoalueelle mediasivistyssuunnitelma. Vuonna 2025 pilottikunnista koostuva projektiryhmä perehtyy erityisesti aikuisten kriittiseen ja medialukutaitoon sekä järjestää aiheeseen liittyviä asiakastilaisuuksia kirjastoissa. Kokeilut kootaan yhteiseen menetelmäpankkiin, ja näistä kootaan vuonna 2026 alueen yhteinen mediasivistyssuunnitelma. Aikuisten lukutaidot jäävät kirjastoissa herkästi huomioimatta, ja hankkeessa on mahdollista oppia ja löytää yhdessä keinoja kohderyhmän tavoittamiseen ja mediakriittisyyden ja medialukutaidon edistämiseen.

Tampereella kirjastolla on vielä tekemistä siinä, miten lukutaitoa tukevien tavoitteiden toteutumista arvioidaan jatkossa paremmin. Määrällisiä mittareita seurataan, mutta tässäkin tavoitteena on kehittää tapa, jolla alueellisia eroja tai palvelun vaikutuksia voitaisiin paremmin selvittää ja arvioida.



2 Kuntien lukutaitotyötä tukevat asiakirjat ja rakenteet

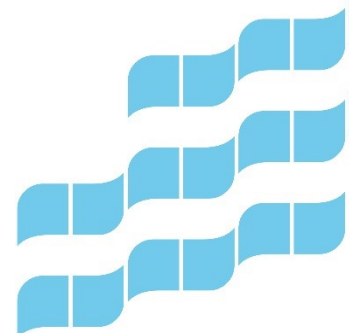
2.1 Strategiset asiakirjat

Kansallisen lukutaitostrategian toimenpidesuosituksissa ehdotetaan lukutaidon ja lukutaitotyön edistämisen kirjaamista kunnan asiakirjoihin, kuten kuntastrategiaan, hyvinvointikertomukseen tai kulttuurikasvatussuunnitelmaan. AVIn peruspalveluarvioinnin mukaan kunnallinen lukutaitostrategia on vain harvassa kunnassa, mutta noin puolessa suurimmista kunnista lukutaitokirjauksia on kunnan keskeisissä strategisissa asiakirjoissa. Soteuudistusta valmisteltaessa ajateltiin, että jatkossa kuntien sivistystehtävä korostuu. Oletettiin, että uudessa sivistyskunnassa sivistyksen toimialojen välinen yhteistyö vahvistuu ja sille asetetaan yhteisiä strategisia tavoitteita. Lukutaitojen osalta tämä yhteistyö ei ole vielä toteutunut täysin. Kirjastopalveluiden roolia lukutaidon toimijana ei myöskään ole monesti tunnistettu tai määritelty.

Tampereen kaupungilla ei ole erillistä lukutaitostrategiaa, eikä lukutaitoa tai sen puitteissa tehtävää yhteistä lukutaitotyötä mainita nykyisessä kaupunkistrategiassa eikä hyvinvointikertomuksessa tai -suunnitelmassa. Taidekaaren OPS-kirjauksissa monilukutaito mainitaan useamman luokka-asteen kohdalla, mutta kirjaston tarjonnasta Taidekaareissa on mukana vain 3- luokkien vinkkaus, sekä 5. luokkien musiikkivinkkaus. Hyvinvointisuunnitelmassa vuosille 2022-2025 digitaidot mainitaan, mutta lukutaitoa ei. Kirjastopalveluista mainitaan vuonna 2019 valmistunut palveluverkkoselvitys. Tampereella kulttuurin ja kirjaston tuottamaa hyvinvointia lisäävää työtä ei ole juurikaan noteerattu hyvinvointikertomuksissa ja -suunnitelmissa, mikä poikkeaa jonkin verran muiden kuntien käytännöistä.

AVIn arvioinnissa todetaan, että kunnissa tehdyt yhteiset strategiset kirjaukset ja suunnitelmat parantavat yksiköiden tekemää lukutaitotyötä, kun poikkihallinnollista ja palvelualueiden rajat ylittävää yhteistyötä johdetaan, sille on selkeät tavoitteet ja tehdystä työstä raportoidaan johdolle. Koulujen ja varhaiskasvatuksen kanssa yhteistyö koettiin kirjastoissa yleisesti luontevaksi, mutta muiden yhteistyöverkoston rakentaminen koettiin hankalaksi, kun sitoutuneita kumppaneita ei löydy.

Tampereen kaupungin perusopetus haki syksyllä 2024 Opetushallituksen hankeavustusta lukutaitostrategian edistämiseen kunnassa. Avustuksella oli tarkoitus laatia Tampereen kaupunkiin lukutaitostrategia, ja hankekumppaneiksi lupautuivat varhaiskasvatus ja kirjasto. Hankeavustusta ei myönnetty. Kuusikkokaupungeista Helsinki, Turku ja Oulu saivat avustuksen. Lukutaitostrategian tai -ohjelman laatiminen Tampereelle olisi merkittävä teko lukutaidon eriytymiskehityksen pysäyttämiseksi. Lukutaito ei ole vain varhaiskasvatuksen, peruskoulun ja kirjaston, vaan koko kunnan yhteinen asia. Strategisella ja tavoitteellisella palvelualueet ylittävällä johtamisella sekä lukutaidon ja sen edistämisen toimenpiteiden kirjaamisella palvelu- ja vuosisuunnitelmiin sekä monialaisella yhteistyöllä voidaan kuitenkin saada paljon aikaan ilman hankeavustustakin, sillä lukutaito on monien kaupungin yksiköiden perustyötä.



2.2 Lukutaitoverkosto

Arvioinnissa selvitettiin, onko kunnissa lukutaitoverkostoja, joka tekisi yhdessä suunnitelmallista lukutaitotyötä. Tällainen verkosto toimi vain viidesosassa kuntia. 71% vastasi ettei verkostoa ole, ja 7% vastasi ettei tiedä onko sellaista.

Tampereen kaupungissa toimii perusopetuksen kehittäjäopettajan koollekutsuma Tampere lukee -verkosto, jossa on mukana perusopetuksen lisäksi varhaiskasvatus, kirjasto, Tredu, lukiokoulutus, nuorisopalvelut ja kaupunkikulttuuriyksikkö, sekä kaupungin ulkopuolisina Tampereen yliopisto, Lastenkirjainstituutti ja Sanataideyhdistys Yöstäjä.

Verkoston jäsenet pysyvät yhteisten kokousten myötä ajan tasalla siitä, mitä kaupungissa lukutaidon puitteissa tapahtuu, ja se mahdollistaa tiedonvälityksen ja sitä kautta yhteistyön ja osin myös palveluiden kehittämisen. Verkostolla ei kuitenkaan ole virallista ohjausta, eivätkä he raportoi toiminnastaan kenellekään. Näin toiminta jää irralliseksi kaupunkiorganisaatiosta, eikä sen tekeminen ja tavoitteet kulje mukana palvelu- ja vuosisuunnitelmissa ja toiminnan vaikuttavuus jää matalaksi.

3 Kirjastojen osaaminen ja resurssit lukutaitotyöhön

3.1 Osaaminen

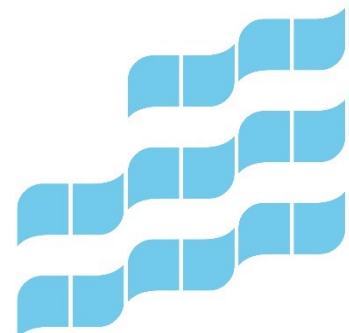
Kirjastolain (1492/2016) tehtävät edellyttävät kirjaston henkilöstöltä aiempaa laajempaa pedagogista osaamista sekä tieto- ja kulttuurisisältöjen tuntemusta. AVI:n arvioinnissa todetaan kuitenkin, että kirjastohenkilöstön osaamisvajae koskee etenkin lukutaitotyön kehittämistä, markkinointia, pedagogista osaamista sekä S2-oppilaille kohdennettua lukutaitotyötä. Kirjastoissa kaivattiin myös lisää tietoa lukemisen tukea tarvitsevista ryhmistä, sekä opettajilta etukäteistietoa kirjastokäynnille tulevien oppilaiden erityistarpeista. Kirjastoilla on myös vaikeuksia tavoittaa erilaisia kohderyhmiä palveluiden pariin, kuten erilaiset aikuisryhmät, varhaiskasvatuksen ulkopuolella olevat lapset ja maahanmuuttajat. Ei-käyttäjien tavoittaminen koettiin myös vaikeaksi.

Toimenpide-ehdotuksena AVI suosittelee, että alueellista yhteistyötä tiivistetään tavoitteenasetannan ja yhteisten hankkeiden kautta, sekä sitä, että alueelliset kehittämiskirjastot ja ERTE (Seinäjoelle myönnetty lasten ja nuorten lukemista edistävä erityistehtävä) nostavat lukutaidon edistämiseen liittyvän osaamisen kehittämisen ja verkostojen luomisen jatkossa keskeiseksi painopisteeksi toimintasuunnitelmissaan.

AKEn osaamisen kehittämisen kokonaisuudessa lukutaitotyö ja sen menetelmät ovat olleet koko ajan mukana, mutta seuraavaan toimintasuunnitelmaan lukutaitotyö otetaan keskeiseksi painopistealueeksi sekä henkilöstön osaamisen kehittämiseen että yhteiseen verkostotyöhön.

Tampereen AKE-alueella toimii lasten ja nuorten lukemisen verkosto, joka järjestää yhteisiä koulutuspäiviä ja verkostokahveja lasten- ja nuortenkirjastotyötä tekeville. Digiverkosto taas keskittyy digitaalisten alustojen ja palveluiden haltuunottoon ja digiopastamisen perusteisiin.

Tampereella koulutuksiin osallistutaan ahkerasti, ja AKEn järjestämät monimuotoiset oppimisen tavata mahdollistavat osaamisen kehittämisen muutoinkin kuin koulutuksiin osallistumalla.



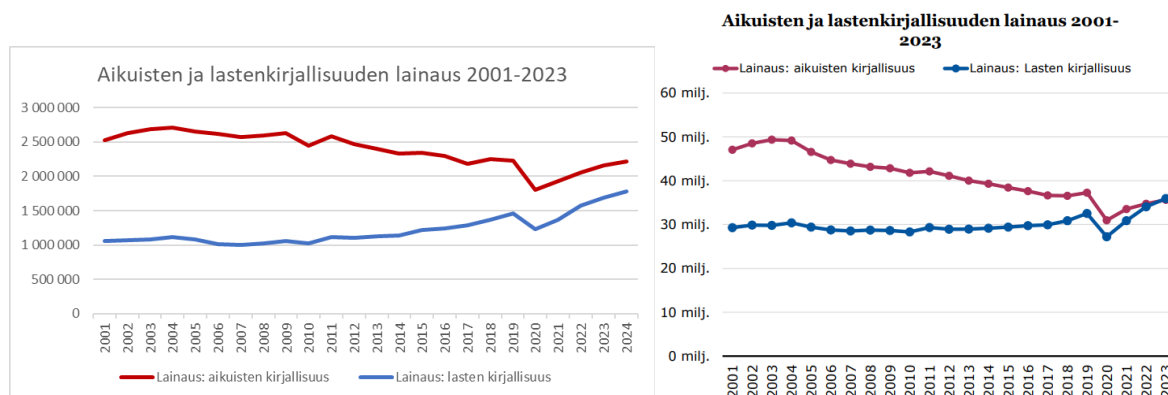
3.2 Henkilöstöresurssi

AVI toteaa, että suurimmaksi esteeksi tukea tarvitsevien tavoittamisessa koettiin kirjastojen pienet resurssit. Lukutaitotyön keskittyessä tärkeään lasten ja nuorten kohderyhmään, ei työaikaa riitä enää muihin asiakasryhmiin ja heidän tavoittamiseensa. Myös selkokirjojen ja monikielisten aineistojen puute haittaa lukemisen tukemista juuri niille kohderyhmille, joiden lukutaidon kehittymisestä ollaan eniten huolissaan. Henkilökunnan riittävyys lukutaitotyöhön oli heikentynyt vuoden 2021 peruspalveluarviointiin nähden. Henkilöstömäärä koettiin riittäväksi 16 %:ssa kirjastoja, ja osittain riittäväksi puolessa kirjastoja.

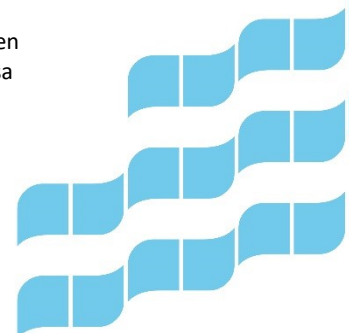
Tampereella lukutaitotyötä tekevän henkilöstön määrä koetaan tällä hetkellä riittäväksi. Vakinaisen henkilöstön määrä on kuitenkin pienentynyt kymmenessä vuodessa 199 vakanssista 177:ään. Tehty työaika henkilötyövuosina taas on vähentynyt n. 10 henkilötyövuotta. Valtakunnallisesti suunta on ollut sama, kun osa töistä on voitu automatisoida ja työprosesseja on kehitetty. Vuonna 2017 henkilötyövuosia 1000 asukasta kohden oli Tampereella 0,79 (koko maa 0,72) ja vuonna 2023 0,69 (koko maa 0,69). Henkilöstömäärää ja -rakennetta on muutettu viime vuosina myös ennakoiden oletettua fyysisen aineiston lainaamisen vähentymistä. Lainausmäärät ovat kuitenkin pysyneet lähes samoina, ja varausten määrän kaksinkertaistuminen vuodesta 2018 lähtien sitoo logistiin tehtäviin huomattavasti suunniteltua enemmän työvoimaa. Tämän lisäksi kirjastolain muutoksessa kirjastolle asetettiin uusia ja uudella tavalla määriteltyjä tehtäviä: ns. demokraatiotehtävä, tilojen tarjoaminen oppimiseen, työskentelyyn, harrastamiseen ja kansalaistoimintaan, sekä ohjauksen ja tuen tarjoaminen monipuoliseen lukutaitoon. Kun fyysinen niteiden käsittely ei ole vähentynyt ja tehtävät lisääntyneet, on kirjastojen tarkkaan mietittävä, miten lukutaidon edistämistoimet kohdennetaan, ja miten toimien vaikuttavuus olisi mahdollisimman suuri.

4 Tilastoja ja tunnuslukuja lukemiskulttuurin edistämistyöstä

Peruspalveluarvioinnissa tarkasteltiin myös lasten ja aikuisten lainausten määriä, ja todettiin, että lasten aineiston lainaus on lisääntynyt yleisissä kirjastoissa. Myös Tampereella tämä trendi on voimakas, ja vuonna 2024 tehtiin Tampereen kaupunginkirjastossa kaikkien aikojen lainausennätys.



Kuva: Vasemmalla Tampereen ja oikealla koko Suomen tilasto aikuisten ja lastenkirjallisuuden lainauslukujen kehityksestä vuosina 2001-2023. Tampereella aikuisten ja lasten aineiston lainaus ovat lisääntyneet samassa suhteessa v. 2020 jälkeen, kun taas valtakunnallisesti lasten lainaus on kasvanut hieman enemmän ja aikuisten vähemmän.



Tampereen kaupunki
Kirjastopalvelut

29.1.2025

Kirjastoissa on panostettu monin eri tavoin erityisesti lasten ja nuorten lukemisen edistämiseen. Hankintamäärien lisääminen ja aineiston saatavuuden parantaminen on yksi tärkeä tapa erityisesti lastenaineistossa. Lapsille on tärkeä saada kiinnostava kirja heti, eivätkä he usein tee varauksia. Aukottomasti ei voida osoittaa, että hankintojen määrä korreloisi suoraan lainausten määrän kanssa. Lainausaktiivisuuteen vaikuttaa myös kirjaston järjestämät kirjastonkäytön opetukset, kirjavinkkaukset ja kirjailijavierailut.

Vuonna 2024 Tampereella osallistui kirjavinkkauksiin 4400 ja tiedonhaun opetukseen 4100 lasta ja nuorta. Lasten tapahtumia, kuten nukketeatteria, lastenkonsertteja, kirjailijavieraita järjestettiin 170 kertaa, ja niihin osallistui 8000 henkilöä. Satutunteja järjestettiin 100, ja niihin osallistui 1900 lasta ja vanhempaa.

Aikuisten tapahtumiin - kuten kirjailijavierailuihin, keskustelutilaisuuksiin, lukupiireihin tai musiikkitapahtumiin - osallistui 9500 henkilöä. Maahanmuuttajille suunnattuihin opastuksiin osallistui 700 henkilöä, ja muihin erityisryhmille suunnatuille käynneille 380.

Henkilökohtaisissa digiopastuksissa kävi 1400 henkilöä, ja medialukutaitojen opetustuokioissa 580 henkilöä.

Kokonaisuudessaan AVIn peruspalveluarviointi on luettavissa oheisen linkin kautta:

[Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa, peruspalveluarviointi 2023](#)

